

La garderie de Rudnik entretenue par les Soeurs Servantes de Dębica de 1932 à 2005

Résumé

L'article présente l'histoire de la garderie de Rudnik sur le San (la région de Podkarpacie) gérée par les soeurs de la Congrégation des Soeurs Servantes de Dębica.

Cet établissement fut créé en 1932, grâce aux démarches d'un professeur de l'Ecole Normale de la formation des maîtres à Rudnik: Antoni Szpila. C'est suite à sa demande que les Soeurs Servantes commencèrent leur travail dans l'internat. Ensuite, au moment de sa liquidation, elles organisèrent dans le même bâtiment une garderie pour les enfants de l'école maternelle. En adéquation avec les besoins de la communauté locale, cette initiative fut très appréciée par les habitants de Rudnik.

Malgré une situation matérielle difficile, la garderie ne cessa de fonctionner durant la Seconde Guerre Mondiale. Même la politique de la République Populaire de Pologne, très opposée à l'éducation religieuse dans les établissements scolaires, n'entraîna pas sa fermeture. L'action du Département de l'Education et du Service d'Inspection Sanitaire de Nisko, entreprise dans les années 50 et 60, visant à supprimer l'école maternelle, rencontra une vive opposition non seulement de la part des soeurs et des pouvoirs ecclésiastiques mais aussi de la part des parents. De nombreuses interventions de la Curie Episcopale de Przemyśl, du Bureau Paroissial de Rudnik et surtout des habitants de la ville, auprès des pouvoirs locaux et centraux, parvinrent à obtenir le résultat escompté. Dès lors, l'établissement put fonctionner sans problème majeur.

La bénédiction et l'inauguration d'un nouveau bâtiment de la garderie eut lieu en 1993. Dans la même année, le Curatorium de Tarnobrzeg inscrit la garderie dans le registre des écoles privées polonaises, ce qui lui permit de faire partie intégrante du système éducatif polonais.

Dans l'article sont soulignés les aspects liés au fonctionnement de la garderie tels que: le fondement légal, la structure d'organisation, l'équipement, ainsi que les conditions de vie. Une autre partie de l'article est réservée aux professeurs et aux élèves de la maternelle. L'histoire de la garderie et de son fonctionnement, permet de constater que dès le début de son existence, elle remplissait efficacement ses fonctions et occupait une place importante parmi les établissements éducatifs de Rudnik.

RADOSŁAW SZTABA – nauczyciel historii i wiedzy o społeczeństwie w Rzeszowie. Absolwent historii i prawa, aktualnie studia doktoranckie na UR. W swojej pracy naukowej zajmuje się dziejami opieki nad dzieckiem na terenie dawnej Galicji. W przygotowaniu rozprawa doktorska na temat ochroniarstwa Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Starowiejskich w archidiecezji lwowskiej o. l. w latach 1861-1939.

INTERWENCJA ABPA BOLESŁAWA TWARDOWSKIEGO U ABPA ADAMA STEFANA SAPIEHY W 1944 ROKU NA RZECZ RATOWANIA POLAKÓW PRZED NAPADAMI NACJONALISTÓW UKRAIŃSKICH (MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE)

1. Wprowadzenie

Eskałacja zbrojnych wystąpień ukraińskich nacjonalistów wobec polskiego społeczeństwa w Małopolsce Wschodniej podczas II wojny światowej, musiała siłą rzeczy wywołać reakcję metropolity lwowskiego abp Bolesława Twardowskiego (1864-1944). Pierwszą, acz nieskuteczną jak się okazało, próbą zażegnania bądź ograniczenia skutków antypolskich wystąpień była interwencja łacińskiego hierarchy na gruncie kościelnym, a mianowicie u zwierzchnika Cerkwi greckokatolickiej w Polsce – abpa Andrzeja Szeptyckiego (1860-1944), rezydującego również we Lwowie.

Mocnym jej akordem miała stać się wizyta abp Twardowskiego oraz jego biskupa pomocniczego Eugeniusza Baziaka (1890-1962) we lwowskiej rezydencji metropolitów unickich przy katedrze św. Jura w sierpniu 1941 r. Petent przekazał wówczas gospodarzowi spotkania prośbę o podjęcie mediacji z ukraińskimi kręgami politycznymi, odpowiedzialnymi za eksterminację polskiej ludności. W odpowiedzi na to, abp Szeptycki oświadczył, że nie ma wpływu na zanarchizowane czynniki, ale jednocześnie nie powstrzymał się od długiego historycznego wywodu na temat relacji polsko-ukraińskich, upatrując źródło ówczesnych ekscesów w błędnej polskiej polityce względem ukraińskiej mniejszości narodowej¹.

¹ Zob. dokument I niniejszej edycji; J. W o ł c z a ń s k i, *Korespondencja arcybiskupa Bolesława Twardowskiego z arcybiskupem Andrzejem Szeptyckim w latach 1943-1944*, „Przegląd Wschodni”, 1992/1993, z. 2, s. 475.

Po przejściowym opanowaniu sytuacji latem 1941 r. wskutek przejęcia kontroli nad Małopolską Wschodnią przez wojska i władze niemieckie, wróciła nadzieja na względny spokój. Ale już u progu 1943 r. skala mordów popełnianych na polskiej ludności przybrała niespotykane dotąd rozmiary. W tej sytuacji abp Twardowski podjął kolejne kroki, tym razem drogą korespondencyjną, aby zmobilizować metropolitę Szeptyckiego do zahamowania terroru ukraińskich nacjonalistów. W okresie od 30 VII 1943 r. do 8 III 1944 r. wystosował do unickiego hierarchy trzy listy, otrzymując również tyleż pism w odpowiedzi². Na zawarte w nich apele o wystąpienie „[...] do swoich wiernych i przypomnienie im piątego przykazania «nie zabijaj» [...]”³, poparte zresztą katalogiem śmiertelnych ofiar rzymskokatolickiego duchowieństwa archidiecezji lwowskiej, abp Szeptycki odpowiedział odmownie. Petycje abpa Twardowskiego oddalił jako fałszywe osądzenia Ukraińców odnośnie do organizowania zbrojnych napadów na Polaków. Co więcej, nie mając sobie nic do zarzucenia w kwestii nauczania swej owczarni zasad moralności chrześcijańskiej, domagał się „[...] by i wiernych łacińskiego obrządku Kościół przestrzegł przed niechrześcijańską polityką, przed nacjonalną nienawiścią i przelewaniem krwi”⁴. Nie zrażony cyniczną postawą abp Szeptyckiego, łaciński metropolita wystosował doń ostatni – jak się wydaje – list w tej kwestii z 8 III 1944 r. Poza poszerzonym w stosunku do poprzedniego wykazem ofiar mordów w szeregach rzymskokatolickiego duchowieństwa, zrezygnowany w swej bezsilności abp Twardowski prosił odbiorcę pisma, aby duchowni grekokatolicy zabezpieczyli Najświętszy Sakrament w opuszczonych wskutek mordów kościołach łacińskich⁵.

W miarę jak abp Szeptycki coraz wyraźniej dystansował się od spełnienia życzeń metropolity Twardowskiego, ten ostatni zwrócił się listownie w lutym 1944 r. o opiekę nad polską ludnością do gubernatora Dystryktu Galicyjskiego dr Otto Gustawa von Wächtera (1901-1949). Adresat pisma potwierdził odbiór przesyłki, obiecując zarazem zajęcie się kwestią, ale nie wiadomo czy i na czym polegała jego reakcja⁶.

² J. Wolczański, *Korespondencja*, s. 465-483.

³ Tamże, s. 475.

⁴ Tamże, s. 482.

⁵ Tamże, s. 483.

⁶ Zob. dokument 1 niniejszej edycji.

Po wyczerpaniu dostępnych acz dość ograniczonych w dobie wojny środków interwencyjnych, abp Twardowski sięgnął po jeszcze jedną ścieżkę. Mianowicie postanowił zainteresować problemem eksterminacji polskiego społeczeństwa na południowo-wschodnich Kresach nestora Episkopatu polskiego, krakowskiego metropolitę abp Adama Stefana Sapiechę (1867-1951). Skierował zatem doń w 1944 r. trzy listy: 8 marca, 21 marca i 13 lipca⁷, mające formę szczegółowych raportów na temat skali ludobójstwa popełnianego przez ukraińskich nacjonalistów na ludności polskiej. W pierwszym z wymienionych pism lwowski metropolita stwierdzał; „Przedstawiając Waszej Ekscelencji jako najstarszemu w urzędzie biskupim Arcypasterzowi polskiemu w krótkim zarysie tragiczne położenie ludności polskiej w archidiecezji lwowskiej, gorąco proszę o poczynienie kroków uznanych za słuszne i konieczne u wszystkich dostępnych czynników, celem ratowania od całkowitego zniszczenia żywiołu polskiego zamieszkującego od wieków tutaj[ęszą] ziemię; jestem bowiem przekonany, że wypadki wyżej opisane przestały już być zagadnieniem lokalnym, a stały się sprawą ogólną kościelną i polską”⁸.

Zarówno ciężar gatunkowy poruszonej kwestii, jak i pozycja społeczno-kościelna abp Sapiechy, dawały nadzieję na pomyślny przełom w dotychczasowym impasie. Istotnie, po odebraniu drugiego z rzędu listu, krakowski metropolita wystosował 27 III 1944 r. pismo interwencyjne do szefa Generalnej Guberni dr Hansa Franka (1900-1946)⁹. Autor przytoczył w nim nazwiska kapłanów zamordowanych przez ukraińskich nacjonalistów oraz listę miejscowości doświadczonych zbrojnymi napadami tychże. Nieznane są wszakże losy owego wystąpienia. Jednak dalsze rozszerzanie się fali mordów oraz terroryzowanie ludności cywilnej panicznym strachem przed zagładą, co m.in. rodziło decyzję ekspatriacji na ziemie zachodnie, pozwala bez cienia wątpliwości sądzić, iż strona niemiecka nie była zainteresowana jakąkolwiek akcją interwencyjną.

Tymczasem, alarmowany wezwaniem metropolity lwowskiego, jak też przewidujący zapewne fiasko interpelacji u gubernatora Franka, abp Sapiecha podjął bardziej skuteczną formę niesienia pomocy udre-

⁷ Zob. dokumenty 1, 2, 4 niniejszej edycji.

⁸ Zob. dokument 1 niniejszej edycji.

⁹ Zob. dokument 6 niniejszej edycji.

czonej na Wschodzie polskiej ludności, w tym katolickim kapłanom. Mianowicie 22 VI 1944 r. wystosował on odezwę do duchowieństwa krakowskiej archidiecezji w sprawie udzielenia azylu napływającym współbraciom ze Wschodu. Odwołując się w niej do chrześcijańskiej solidarności, ale również do poczucia wdzięczności za analogiczną pomoc świadczoną kilka lat wcześniej niektórym krakowskim duchownym przez kapłanów lwowskiej archidiecezji w dobie exodusu na Wschód u progu II wojny, abp Sapieha był pewien pozytywnego odzewu¹⁰. Dodajmy, że intuicja go nie zawiodła¹¹.

Poruszony altruistyczną postawą rządcy krakowskiego Kościoła, metropolita Twardowski dziękował mu listownie 13 VII 1944 r. za gest solidarności z ludnością Małopolski Wschodniej, polecając dalszej jego opiece ekspatriantów oraz wyznaczając dwóch kapłanów już rezydujących w Krakowie na swoich delegatów ds. uchodźców¹².

Na tej deklaracji prawdopodobnie zakończyła się korespondencja obu hierarchów w opisywanej kwestii. Niestety, nie zachowały się listy krakowskiego metropolity do Lwowa, co nie pozwala w pełni poznać reakcji abp Sapiehy na podjęty problem. Jednak zarówno próba zapoznania Hansa Franka z wydarzeniami na Wschodzie z punktu widzenia polskiej i kościelnej racji stanu, o których z całą pewnością wiedział on ze źródeł niemieckich, a jeszcze bardziej praktyczne decyzje metropolity na gruncie krakowskim odnośnie do niesienia pomocy uchodzącej ze Wschodu ludności polskiej, wystawiają mu dobre świadectwo.

* * *

¹⁰ Zob. dokument 5 niniejszej edycji.

¹¹ Zarówno u schyłku działań wojennych, jak po ich zakończeniu, w granicach archidiecezji krakowskiej znalazło schronienie i pracę kilkudziesięciu duchownych archidiecezji lwowskiej obrz. łac., nie wyłączając metropolity lwowskiego abp Eugeniusza Baziaka, pełniącego w latach 1951-1962 obowiązki koadiutora bez prawa następstwa kard. A.S. Sapiehy.

¹² Zob. dokument 4 niniejszej edycji.

Publikowane tu dokumenty przechowywane są w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej cyt.: AKMK), w mało przebadanym i uporządkowanym zespole „Kancelaria 1944”. Pisane są w j. polskim, z wyjątkiem niemieckojęzycznego listu abpa Adama Stefana Sapiehy do Hansa Franka. Nigdy dotąd nie były wykorzystywane w badaniach naukowych, a tym bardziej drukowane.

W niniejszej edycji zastosowano podwójny system oznaczeń. Literami alfabetu objęto w przypisach wyjaśnienia formalne, natomiast cyframi arabskimi – informacje merytoryczne.

2. Edycja źródła

Dokument 1

LIST ABPA BOLESŁAWA TWARDOWSKIEGO DO ABPA ADAMA STEFANA SAPIEHY INFORMUJĄCY O MASOWYCH MORDACH LUDNOŚCI POLSKIEJ PRZEZ UKRAIŃSKICH NACJONALISTÓW W MAŁOPOLSCE WSCHODNIEJ W LATACH 1943-1944, LWÓW 8 III 1944 R.

(Oryg.: AKMK, zespół: Kancelaria 1944, bsygn.)

Lwów^a, 8 marca 1944

Ekscelencjo!

Począwszy od lipca 1943 r. rozgrywają się na terytorium lwowskiej diecezji tragiczne wypadki napadów i mordów, których ofiarą padają tysiące Polaków i dziesiątki kapłanów obrz[ądku] łac[ińskiego].

Sprawcami tych mordów, co nie ulega żadnej wątpliwości, jest pewien odłam miejscowej ludności ukraińskiej, uzbrojony w nowoczesną broń i zorganizowany pod hasłem wytopienia żywiołu polskiego mieszkającego na tych ziemiach. Sprawcy mordów są znani, lęk jednak przed zemstą zamyka usta tym, którzy w innych warunkach bezpieczeństwa nie wahałoby się wymienić nazwisk morderców, najczęściej mieszkańców sąsiednich osiedli.

Napady i mordy dokonywane na ludności polskiej zamieszkującej teren obecnego dystryktu Galicja są dalszym ciągiem zeszłorocznej akcji na Wołyniu, której ofiara padła prawie cała polska ludność, już

^a Tekst pisany na 3,5 stronicach papieru formatu A 4 na maszynie z wyjątkiem końcowego akapitu. U dołu pierwszej stronicy adres odbiorcy: „Jego Ekscelencja Najprzewielebniejszy Ks. Metropolita Adam Sapieha w Krakowie”.

to wymordowana w okrutny sposób, już też zmuszona do porzucenia swego mienia i opuszczenia dotychczasowych siedzib i wyjazdu na zachód. Według dotychczas zebranych danych, straty nasze na Wołyniu w zabitych wynoszą około ^b30 000^b.

Wśród okrutnych okoliczności zamordowano dotąd 21 kapłanów: Bilińskiego¹³ w Kotowie¹⁴, Bosaka¹⁵ w Mariampolu¹⁶, Duszeńkę¹⁷ w Hallerczynie¹⁸, Ferencą¹⁹ w Markowej²⁰, Grzesiowskiego²¹ w Pistry-

^{b-b} Nota ręką abp Bolesława Twardowskiego.

¹³ Biliński Władysław (1910-1943), święcenia kapłańskie w 1936 r. we Lwowie, 1936-1938 wikariusz par. Brody, 1938-1940? katecheta w Brzeżanach, 1940?-1943 administrator par. Kotów. Zamordowany 8 IX 1943 r. przez ukraińskich nacjonalistów na trasie Litiatyn-Kotów. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939-1945. Materiały źródłowe*, cz. 1, Kraków 2005, s. 73, 118-122; cz. 2, Kraków 2006, s. 422, 427.

¹⁴ Kotów – wieś w pow. Brzeżany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brzeżanach.

¹⁵ Bosak Marcin (1889-1941), święcenia kapłańskie w 1914 r. we Lwowie, 1914-1919? wikariusz par. Halicz, 1916-1917 przebywał poza archidiec. lwowską w Przeworsku – diec. przemyska, 1919?-1941 proboszcz w Mariampolu. Aresztowany 9 VIII 1941 r. przez Niemców, po czym 15 VIII t.r. zwolniony. Zamordowany przez ukraińskich nacjonalistów 23 VIII 1941 r.; zwłoki znaleziono nad Dniestrem w „Dąbrowej”. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 289-293, 300; cz. 2, s. 167, 626, 628-630, 767.

¹⁶ Mariampol – miasto w pow. i woj. Stanisławów.

¹⁷ Właściwie: Duszenko Michał (1888-1943), święcenia kapłańskie w 1911 r. we Lwowie, 1911-1913 wikariusz par. Brody, 1913-1920 wikariusz par. Busk, 1920-1923 administrator *in spiritualibus* tamże, 1923-1925 ekspozyt par. Chołojów, 1925-1929 proboszcz par. Wolica Derewlańska, 1929-1931 proboszcz par. Boków, 1931-1935 administrator par. Iwanówka, 1935/36 administrator par. Suchowola, 1936-1937 administrator par. Berezowica Mała, 1937-1943 administrator par. Hallerczyn. Otaaczała go wrogość ze strony ludności ukraińskiej, nasilająca się od letnich miesięcy 1941 r. Kilka tygodni przed wkroczeniem do wsi Niemców, musiał opuścić parafię i schronić się do Ponikowicy. Kościół i plebanię zajęli Ukraińcy. Pomimo anulowania tych poczynań przez władze niemieckie, Ukraińcy nie chcieli zwrócić zagrabionego mienia; proboszcz siłą więc wyegzekwował swoje prawa. Dwa lata później, nocą 2/3 IX 1943 r. został zamordowany przez oddział ukraińskich nacjonalistów. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 21, 24, 57-61, 501-502, 537; cz. 2, s. 373, 446.

¹⁸ Hallerczyn – gromada w gminie Ponikowica, pow. Brody, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brodach.

¹⁹ Właściwie: Ferens Mikołaj Ignacy (1894-1944), do zakonu OO. Kapucynów polskiej prowincji wstąpił 11 II 1919 r. w Nowym Mieście, profesja uroczysta 15 II 1923 r., świę-

niu²², Kaczorowskiego²³ w Wołkowie²⁴, Kraśnickiego²⁵ w Jazłowcu²⁶, Kucabą²⁷ w Bednarówce²⁸, Kuszyńskiego²⁹ w Toporowie³⁰, Kwiat-

cenia kapłańskie 8 XII 1927 r. Pełnił głównie funkcję kaznodziei, rekolekcjonisty oraz spowiednika żeńskich zgromadzeń zakonnych; przebywał przeważnie w klasztorze warszawskim OO. Kapucynów. Dnia 7 VII 1939 r. uzyskał indult eksklastryczny z zakonu, a 7 VII 1942 r. został inkardynowany do archidiec. lwowskiej ob. łac. W okresie 22 VIII-1 IX 1939 r. był zastępcą proboszcza par. Magierów, 7 IX 1939-12 V 1942 wikariusz par. Zimna Woda, 12 V 1942-15 I 1944 administrator par. Markowa. Zamordowany 15/16 I 1944 r. przez ukraińskich nacjonalistów tamże. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 22, 107, 109, 293-296, 298-301; cz. 2, s. 373, 446.

²⁰ Markowa – wieś w pow. Podhajce, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Konkolnikach.

²¹ Grzesiowski Józef (1891-1943), święcenia kapłańskie w 1923 r. we Lwowie, 1923-1924 okres niezidentyfikowany, 1924-1930 wikariusz-ekspozyt par. Delawa, 1930-1943 proboszcz par. Pistryń; po wybuchu II wojny schronił się w Krakowie (1939-1942). Do Pistrynia powrócił w 1942 r. Zamordowany 24/25 VII 1943 r. przez ukraińskich nacjonalistów na odcinku Pistryń-Szeszory. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 307-313; cz. 2, s. 373, 513, 519, 522, 529, 537-540, 654-655, 657.

²² Pistryń – gmina w pow. Kosów, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Kołomyi.

²³ Kaczorowski Józef (1906-1944), święcenia kapłańskie w 1932 r. we Lwowie, 1932-1934 wikariusz par. Strusów, 1934-1944 administrator par. Wołków. Zamordowany 9 II 1944 r. tamże przez ukraińskich nacjonalistów. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 130-138; cz. 2, s. 373, 727-728, 822-823, 894.

²⁴ Wołków – wieś w pow. Przemysły, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brzeżanach.

²⁵ Kraśnicki Andrzej (1895-1943), święcenia kapłańskie w 1921 r. we Lwowie, dr teologii, 1921-1924 wikariusz par. Kozowa, 1924-1934 prefekt studiów w Seminarium Duchownym we Lwowie, 1927-1931 asystent przy Bibliotece Instytutów Teologicznych Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, 1934-1943 proboszcz par. Jazłowiec. Dn. 28 IX 1942 r. wniósł podanie do Kurii Metropolitalnej we Lwowie o zmianę parafii, ale nie zostało ono uwzględnione. Po nieudanej pierwszej próbie napadu ukraińskich nacjonalistów na plebanię w Jazłowcu, w czasie ponownej akcji nocą 7/8 XII 1943 r. został uprowadzony przez tychże napastników w nieznanym kierunku i zamordowany. Ciała nigdy nie odnaleziono. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 258-266, 268, 272-273, 507, 538; cz. 2, s. 77, 80, 90, 92, 94, 102-103, 108, 117-119, 121-123, 160, 482, 507, 528, 767, 824.

²⁶ Jazłowiec – miasteczko w pow. Buczac, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka była zarazem siedzibą dekanatu jazłowieckiego.

²⁷ Kucab Wojciech – duchowny spoza archidiec. lwowskiej, pracujący w czasie II wojny światowej w par. Bednarówka. Zamordowany 9 II 1944 r. tamże przez ukraińskich nacjonalistów. *Schematismus archidioecesis Leopoliensis rit[us] lat[in]i] 1943*, Leopoli 1943, s. 24, 61, 66; *Schematyzm archidiecezji w Lubaczowie 1981*, Lubaczów 1981, s. 131.

kowskiego³¹ w Świrzu³², Majkę³³ w Tłustym³⁴, Pikotę³⁵ w Pieniakach³⁶, Procyka³⁷ w Baworowie³⁸, Szklarczyka³⁹ w Sarnkach⁴⁰, Stroń-

²⁸ Bednarówka – gromada w pow. Nadwórna, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Stanisławowie.

²⁹ Kuszyński Jan (1915-1944), święcenia kapłańskie w 1941 r. we Lwowie, 1941-1944 wikariusz par. Toporów. Zamordowany przez ukraińskich nacjonalistów; jedna wersja podaje datę 1 II 1944 r., inna – 14 II 1944 r. *J. Wołczański, Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 63, 67, 179-180; cz. 2, s. 437, 445-446, 461.

³⁰ Toporów – miasteczko w pow. Radziechów, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Busku.

³¹ Kwiatkowski Stanisław (1890-1944), święcenia kapłańskie w 1910 r. we Lwowie, 1910-1912 wikariusz par. Buczacz, 1912-1915 wikariusz par. Złoczów, 1915-1918 spędził w Rosji jako jeńiec wojenny, 1920-1924 administrator par. Założce, 1924-1944 proboszcz par. Świrz. Dnia 14 II 1944 r. zamordowany wraz z dwoma parafianami przez ukraińskich nacjonalistów. Ciała nigdy nie odnaleziono. *J. Wołczański, Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 136-139; cz. 2, s. 374, 727, 798.

³² Świrz – miasteczko w pow. Przemysły, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka stanowiła zarazem siedzibę dekanatu.

³³ Majka Bronisław (1913-1943), święcenia kapłańskie w 1939 r. we Lwowie, 1939-1943 wikariusz par. Tłuste. Zamordowany 15 IX 1943 r. także przez ukraińskich nacjonalistów. Ciała nigdy nie odnaleziono. *J. Wołczański, Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 274-278.

³⁴ Tłuste – miasto w pow. Zaleszczyki, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Jazłowcu.

³⁵ Pikota Józef (1912-1944), święcenia kapłańskie w 1936 r. we Lwowie, 1936-1938 katecheta par. Tyśmienica, 1938-1940? wikariusz par. Baworów, 1940?-1944 administrator par. Pieniaki. Zamordowany 27 II 1944 r. także (inne źródło podaje datę: 22 II t.r.) przez ukraińskich nacjonalistów. *J. Wołczański, Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 75-76.

³⁶ Pieniaki – gmina w pow. Brody, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brodach.

³⁷ Procyk Karol (1876-1943), święcenia kapłańskie w 1903 r. we Lwowie, 1903-1906 wikariusz par. Husiatyn i równocześnie Zimnej Wody, 1906/07 wikariusz *ad personam* par. Husiatyn i równocześnie Magierów, 1907-1908 wikariusz par. Płotycz i ekspozyt par. Ihrowica, 1908/09 ekspozyt par. Ihrowica, 1910-1918 ekspozyt par. Sorocko, 1918-1943 proboszcz par. Baworów – dekanat Tarnopol. Zamordowany 2 XI 1943 r. przez ukraińskich nacjonalistów. *J. Wołczański, Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 425-426, 429-431, 515, 539.

³⁸ Baworów – gmina w pow. i woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Tarnopolu.

³⁹ Szklarczyk Wiktor (1879-1944), święcenia kapłańskie w 1909 r. we Lwowie, 1909-1912 wikariusz par. Czerwonograd i kapelan Sióstr Szarytek, 1912-1915 wikariusz par. Milno, 1915-1924 ekspozyt także, 1924-1926 ekspozyt par. Obarzańce, 1926-1930 proboszcz par. Budki Nieznanowskie, 1930-1933 administrator par. Turówka,

skiego⁴¹ w Skomorochach⁴², Szkodzińskiego⁴³ w Tłustym, Wierzbowskiego⁴⁴ w Byble⁴⁵, Wiszniowskiego⁴⁶ w Sokolówce hetmańskiej⁴⁷, Żygła⁴⁸ w Beniwie⁴⁹, O. Szafranca⁵⁰ i O. Borsuka⁵¹ – Bernardynów we Fradzie⁵².

1933-1944 administrator par. Samki Dolne. Zamordowany 10 II 1944 r. także przez ukraińskich nacjonalistów. *J. Wołczański, Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 25, 315-317, 319.

⁴⁰ Właściwie: Sarnki Dolne – wieś w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Konkolnikach.

⁴¹ Stroński Tadeusz (1899-1943), święcenia kapłańskie w 1927 r. we Lwowie, 1927-1931 katecheta w Winnikach, 1931/32 wikariusz par. Sokal, 1932-1935 wikariusz par. Stryj i katecheta w szkole męskiej im. Królowej Jadwigi także, 1935/36 wikariusz par. Złoczów, 1937/38 przebywał we Lwowie, 1938-1943 katecheta w Cieszanowie; aresztowany przez Niemców, więziony był przez 6 miesięcy w Lublinie. Latem 1943 r. zwolniony z więzienia, objął administrację par. Skomorochy Stare. Zamordowany 12 X 1943 r. także przez ukraińskich nacjonalistów. Pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie w grobowcu rodziny Szostakiewiczów. *J. Wołczański, Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 24, 285-286, 320-321; cz. 2, s. 767, 769, 797.

⁴² Skomorochy Stare – wieś w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Konkolnikach.

⁴³ Szkodziński Stanisław (1887-1943), święcenia kapłańskie w 1912 r. we Lwowie, 1912-1913 wikariusz par. Sokolówka, 1913-1917 wikariusz par. Toporów, 1917-1924? ekspozyt par. Sokolówka Hetmańska, 1924?-1935 wikariusz-ekspozyt par. Lisowce, 1935-1944 proboszcz par. Tłuste. Zamordowany 15 IX 1943 r. także przez ukraińskich nacjonalistów. Ciała nigdy nie odnaleziono. *J. Wołczański, Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 274-278; cz. 2, s. 110, 778-779.

⁴⁴ Wierzbowski Antoni (1905-1943), święcenia kapłańskie w 1931 r. we Lwowie, 1931-1932 katecheta par. Łopatyn, 1932-1933 przebywał bez przydziału funkcji w Maksymówce, 1933-1935 kapelan klasztoru Sióstr Niepokalanek w Niżniowie, 1935-1936 wikariusz par. Baworów, 1936-1938 administrator par. Zazdrość, 1938-1943 administrator par. Bybło. Zamordowany 12 X 1943 r. także przez ukraińskich nacjonalistów. *J. Wołczański, Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 285-286, 288-289, 320-322, 520, 539; cz. 2, s. 767, 770.

⁴⁵ Bybło – wieś w pow. Rohatyn, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Konkolnikach.

⁴⁶ Wiszniowski Jan (1912-1944), święcenia kapłańskie w 1935 r. we Lwowie, 1935-1936 wikariusz par. Jazłowiec, 1936-1938 wikariusz par. Bilka Szlachecka, 1938-15 IX 1944 wikariusz par. Stare Siolo, 15 IX 1941–28 II 1944 administrator par. Sokolówka Hetmańska. Zamordowany 28 II 1944 r. także przez ukraińskich nacjonalistów. *J. Wołczański, Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 478-480; cz. 2, s. 437, 663.

⁴⁷ Właściwie: Sokolówka Hetmańska – wieś w pow. Złoczów, woj. Tarnopol.

⁴⁸ Żygiel Władysław (1905-1944), święcenia kapłańskie w 1933 r. we Lwowie, 1933-1935 katecheta w Glinianach, 1935-1944 administrator par. Bieniawa. Zamordowany wraz

Równocześnie z powodu dokonywanych napadów i mordów zostały opuszczone przez kapłanów następujące placówki duszpasterskie: Bruckenthal⁵³, Tartaków⁵⁴, Świtarzów⁵⁵, Tarnoszyn⁵⁶, Wojsławice⁵⁷, Szczytowiec⁵⁸, Winiatyńce⁵⁹, Ponikwa⁶⁰, Hallerczyn, Ruda Brodzka⁶¹, Suchowola⁶², Buszcze⁶³, Firlejów⁶⁴, Szybalin⁶⁵, Mieczyszców⁶⁶, Li-

z gospodynią 13 II 1944 r. tamże przez ukraińskich nacjonalistów. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 331, 333.

⁴⁹ Bieniawa – wieś w pow. Podhajce, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Podhajcach.

⁵⁰ Szafraniec Joachim (1910-1944), święcenia kapłańskie w 1934 r. w Zakonie OO. Bernardynów, 1934-1938 przebywał w klasztorach poza granicami archidiec. lwowskiej, 1939-1943? wikariusz par. Krystynopol, 1943?-1944 administrator par. Fraga. Zamordowany przez ukraińskich nacjonalistów 19 II 1944 r. tamże. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 413-416, 418; cz. 2, s. 185, 228, 485, 558, 582, 867-868.

⁵¹ Borsuk Witalis (1919-1944), święcenia kapłańskie w 1943 r. w Zakonie OO. Bernardynów, 1943-1944 wikariusz par. Fraga. Zamordowany przez ukraińskich nacjonalistów 5 II 1944 r. w drodze powrotnej ze stacji kolejowej we Fradze do klasztoru tamże. Ciało nigdy nie odnaleziono. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 414-416, 418; cz. 2, s. 228, 485.

⁵² Fraga – wieś w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Świrzu.

⁵³ Bruckenthal – wieś w pow. Rawa Ruska, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Belzie.

⁵⁴ Tartaków – miasteczko w pow. Sokal, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Belzie.

⁵⁵ Świtarzów – wieś w pow. Sokal, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Belzie.

⁵⁶ Tarnoszyn – wieś i gmina w pow. Rawa Ruska, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Belzie.

⁵⁷ Wojsławice – wieś w pow. Sokal, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Belzie.

⁵⁸ Szczytowiec – wieś w pow. Zaleszczyki, woj. Tarnopol.

⁵⁹ Winiatyńce – wieś w pow. Zaleszczyki, woj. Tarnopol.

⁶⁰ Ponikwa – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brodach.

⁶¹ Ruda Brodzka – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brodach.

⁶² Suchowola – gmina w pow. Brody, woj. Tarnopol; należała do parafii rzymskokatolickiej w Podkamieniu.

⁶³ Buszcze – gmina w pow. Brzeżany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brzeżanach.

⁶⁴ Firlejów – miasteczko w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brzeżanach.

pica⁶⁷, Litiatyn⁶⁸, Koropiec⁶⁹, Uście Zielone⁷⁰, Toporów, Wolica⁷¹, Pieniaki, Kotów, Sokołówka hetmańska⁷², Horodnica⁷³, Postołówka⁷⁴, Bednarów⁷⁵, Żurów⁷⁶, Podmichale⁷⁷, Wyżniany⁷⁸, Pohorylce⁷⁹, Zadwórze⁸⁰, Powitno⁸¹, Jazłowiec, Połowce⁸², Jabłonów kołomyjski⁸³, Peczeniżyn⁸⁴, Horożanka⁸⁵, Konkolniki⁸⁶, Markowa, Hnilcze⁸⁷, Sko-

⁶⁵ Szybalin – wieś w pow. Brzeżany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brzeżanach.

⁶⁶ Mieczyszców – wieś w pow. Brzeżany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brzeżanach.

⁶⁷ Właściwie: Lipica Dolna – gmina w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów.

⁶⁸ Litiatyn – wieś w pow. Brzeżany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brzeżanach.

⁶⁹ Koropiec – gmina w pow. Buczacz, woj. Tarnopol.

⁷⁰ Uście Zielone – miasteczko w pow. Buczacz, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Buczaczu.

⁷¹ Właściwie: Wolica Derewlańska – wieś w pow. Kamionka Strumiłowa, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Busku.

⁷² Właściwie: Sokołówka Hetmańska.

⁷³ Horodnica – gmina w pow. Kopyczyńce, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Czortkowie.

⁷⁴ Postołówka – wieś w pow. Kopyczyńce, woj. Tarnopol; należała do parafii rzymskokatolickiej w Horodnicy.

⁷⁵ Bednarów – gmina w pow. i woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Dolinie.

⁷⁶ Żurów – gmina w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów.

⁷⁷ Podmichale – gmina w pow. Kałusz, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Glinianach.

⁷⁸ Wyżniany – wieś w pow. Przemyślany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Glinianach.

⁷⁹ Pohorylce – gmina w pow. Przemyślany, woj. Tarnopol.

⁸⁰ Zadwórze – gmina w pow. Przemyślany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Glinianach.

⁸¹ Powitno – wieś w pow. Gródek Jagielloński, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Gródku Jagiellońskim.

⁸² Połowce – wieś w pow. Czortków, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Jazłowcu.

⁸³ Właściwie: Jabłonów Kołomyjski – wieś w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Kołomyi.

⁸⁴ Peczeniżyn – miasto i gmina w pow. Kołomyja, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Kołomyi.

⁸⁵ Horożanka – gmina w pow. Podhajce, woj. Tarnopol.

⁸⁶ Konkolniki – miasteczko i gmina w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka stanowiła zarazem siedzibę dekanatu.

⁸⁷ Hnilcze – wieś w pow. Podhajce, woj. Tarnopol.

morochoy, Sarnki, Boków, Meducha⁸⁸, Rosochowaciec⁸⁹, Bieniawa⁹⁰, Złotniki⁹¹, Zawałów⁹², Raszowce⁹³, Podkamień⁹⁴, Tuczne⁹⁵, Knihinicze⁹⁶, Fraga, Nowosielce⁹⁷, Majdan Lipowiecki⁹⁸, Zarudeczko⁹⁹, Berezowica mała¹⁰⁰, Kluwińce¹⁰¹, Mogilnica¹⁰², Hleszczawa¹⁰³, Semenów¹⁰⁴, Płaucza¹⁰⁵, Zarudzie¹⁰⁶, Kruhów¹⁰⁷, Kłodno¹⁰⁸, Ryczki¹⁰⁹, Przedrzymichy Małe¹¹⁰. Razem 68 placówek duszpasterskich.

⁸⁸ Meducha – wieś w pow. i woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Konkolnikach.

⁸⁹ Rosochowaciec – wieś w pow. Podhajce, woj. Tarnopol.

⁹⁰ Bieniawa – wieś w pow. Podhajce, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Podhajcach.

⁹¹ Złotniki – gmina w pow. Podhajce, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Podhajcach.

⁹² Zawałów – gmina w pow. Podhajce, woj. Tarnopol; miejscowa parafia należała do dekanatu w Podhajcach.

⁹³ Raszowce – wieś w pow. Skalał, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Skalał.

⁹⁴ Nie wiadomo, którą miejscowość wymienia autor listu, bowiem w archidiec. lwowskiej istniały dwie: Podkamień Brodzki i Podkamień Rohatyński. Prawdopodobnie rzecz dotyczy pierwszej z nich, znanej z obecności OO. Dominikanów.

⁹⁵ Tuczne – wieś w pow. Przemysłany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Świrzu.

⁹⁶ Knihinicze – miasteczko w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów.

⁹⁷ Nowosielce – wieś w pow. Bóbrka, woj. Lwów; miejscowa parafia należała do dekanatu w Świrzu.

⁹⁸ Majdan Lipowiecki – wieś w pow. Przemysłany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Złoczowie.

⁹⁹ Zarudeczko – wieś w pow. Zbaraż, woj. Tarnopol.

¹⁰⁰ Właściwie: Berezowica Mała – wieś w pow. Zbaraż, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Tarnopolu.

¹⁰¹ Kluwińce – wieś w pow. Kopyczyńce, woj. Tarnopol.

¹⁰² Mogilnica – gmina w pow. Trembowla, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Trembowli.

¹⁰³ Hleszczawa – wieś w pow. Trembowla, woj. Tarnopol.

¹⁰⁴ Semenów – wieś w pow. Trembowla, woj. Tarnopol.

¹⁰⁵ Właściwie: Płaucza Mała – gmina w pow. Brzeżany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Zborowie.

¹⁰⁶ Zarudzie – wieś w pow. Zbaraż, woj. Tarnopol.

¹⁰⁷ Kruhów – wieś w pow. Złoczów, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Złoczowie.

¹⁰⁸ Właściwie: Kłodno Wielkie – gmina w pow. Żółkiew, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Żółkwi.

W licznych miejscowościach dokonano mordów i napadów na ludność o[brządku] ł[acńskiego], a mianowicie: Berezowica mała – około 100 osób zabitych, 26 gospodarstw polskich spalonych; Buszcze – 23 zabitych, Barysz¹¹¹ – 10 zabitych, Bołszowce¹¹² – 34 zabitych, Barszczowice¹¹³ – 32 zabitych, Bursztyn (Ludwikówka)¹¹⁴ – 50 zabitych, 256 rannych, 160 gospodarstw spalonych; Bruckenthal – 16 zabitych, Boków¹¹⁵ – 35 zabitych, Bybło¹¹⁶ – 6 zabitych i 4 rannych, Firlejów¹¹⁷ – 80 zabitych, w tym 40 osób wywleczono z kościoła rozbijając granatami drzwi kościelne; Fraga – 16 zabitych, Grzymałów¹¹⁸ – 12 zabitych, Hanaczów¹¹⁹ – 55 zabitych, 65 gospodarstw spalonych; Jabłonów kołomyjski – 42 zabitych, Janów lwowski¹²⁰ – 8 zabitych, Kruhów¹²¹ – 16 zabitych, Krystynopol¹²² – 20 zabitych, Leszniów (Bołdury)¹²³ – 80 zabitych, 30 gospodarstw spalonych; Monasterzyska¹²⁴ –

¹⁰⁹ Ryczki – wieś w pow. Rawa Ruska, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Żółkwi.

¹¹⁰ Przedrzymichy Małe – wieś w pow. Żółkiew, woj. Lwów.

¹¹¹ Barysz – miasteczko w pow. Buczacz, woj. Tarnopol.

¹¹² Bołszowce – miasto w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów; miejscowa parafia prowadzona przez OO. Karmelitów należała do dekanatu w Konkolnikach.

¹¹³ Barszczowice – wieś w pow. i woj. Lwów.

¹¹⁴ Bursztyn – miasto w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Konkolnikach.

¹¹⁵ Boków – wieś w pow. Podhajce, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Konkolnikach.

¹¹⁶ Bybło – wieś w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Konkolnikach.

¹¹⁷ Firlejów – miasteczko w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brzeżanach.

¹¹⁸ Grzymałów – miasto w pow. Skalał, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Skalał.

¹¹⁹ Hanaczów – wieś w pow. Przemysłany, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka wchodziła w skład dekanatu Gliniany.

¹²⁰ Właściwie: Janów k. Lwowa – miasto w pow. Gródek Jagielloński, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Gródku Jagiellońskim.

¹²¹ Kruhów – wieś w pow. Złoczów, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Złoczowie.

¹²² Krystynopol – miasteczko w pow. Sokal, woj. Lwów; lokalna parafia rzymskokatolicka prowadzona przez OO. Bernardynów wchodziła w skład dekanatu w Bełzie.

¹²³ Leszniów – gmina w pow. Brody, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brodach.

¹²⁴ Monasterzyska – miasto w pow. Buczacz, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Buczaczu.

40 zabitych, Markowa¹²⁵ – 31 zabitych, Mosty Wielkie¹²⁶ – 12 zabitych, Nadwórna¹²⁷ – 16 zabitych, Opryłowce¹²⁸ – 26 zabitych, 30 gospodarstw (w Netrebie¹²⁹) spalonych; Podkamień rohatyński¹³⁰ – 45 zabitych, Ponikwa¹³¹ (Hucisko brodzkie¹³²) – 23 zabitych i 30 gospodarstw spalonych, Połowce¹³³ – 27 zaduszonych, Ruda Brodzka¹³⁴ – 26 zabitych, Suchowola – 56 zabitych, 70 gospodarstw spalonych; Tartaków¹³⁵ – 60 zabitych, Wojsławice – 14 zabitych, Wołosów¹³⁶ – 15 zabitych, Złotniki – 10 zabitych.

Jeszcze w sierpniu 1941, kiedy przed wkroczeniem armii niemieckiej, korzystając z chwilowej anarchii po ustąpieniu wojsk bolszewickich, dokonano w niektórych miejscowościach mordów na ludności polskiej, a wśród nich mordu w Sokołówce hetmańskiej¹³⁷, którego ofiarą padło ^c8^c osób, udałem się z Ks. Biskupem Eugeniuszem Baziakiem¹³⁸ do J[ego] E[kscelencji] X. A[ndrzeja] Szeptyckiego¹³⁹

¹²⁵ Markowa – wieś w pow. Podhajce, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Konkolnikach.

¹²⁶ Mosty Wielkie – miasto w pow. Żółkiew, woj. Lwów.

¹²⁷ Nadwórna – miasto powiatowe w woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Stanisławowie.

¹²⁸ Opryłowce – wieś w pow. Zbaraż, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Tarnopolu.

¹²⁹ Netreba – wieś w pow. Zbaraż, woj. Tarnopol; należała do parafii rzymskokatolickiej w Opryłowcach.

¹³⁰ Podkamień k. Rohatyna – miasteczko w pow. Rohatyn, woj. Stanisławów.

¹³¹ Ponikwa – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brodach.

¹³² Właściwie: Hucisko Brodzkie – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol; należała do parafii rzymskokatolickiej w Ponikwie, dekanat w Brodach.

¹³³ Połowce – wieś w pow. Czortków, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Jazłowcu.

¹³⁴ Ruda Brodzka – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Brodach.

¹³⁵ Tartaków – miasteczko w pow. Sokal, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Belzie.

¹³⁶ Wołosów – wieś w pow. Nadwórna, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Stanisławowie.

¹³⁷ Właściwie: Sokołówka Hetmańska.

^{c-c} Nota ręką abp Bolesława Twardowskiego.

¹³⁸ Baziak Eugeniusz (1890-1962), święcenia kapłańskie w 1912 r. w Przemyślanach, dr teologii, 1912-1917 wikariusz par. Żółkiew, w 1917 r. powołany na kapelana wojskowego, 1917-1918 wikariusz par. Tarnopol, 1918-1919 administrator par. Tarnopol, 1919-1924 prefekt Seminarium Duchownego we Lwowie i katecheta szkół śred-

i prosiłem Go o zajęcie odpowiedniego stanowiska, mogącego wpłynąć uspokajająco na pewne czynniki w ukraińskim społeczeństwie, odpowiedzialne za dokonane mordy. Wówczas Ks. Metropolita oświadczył mi, że nie ma wpływu na tych, którzy dopuszczają się mordów i w długim wywodzie sięgającym w przeszłość stosunków polsko-ukraińskich tłumaczył mi, dlaczego takie a nie inne jest nastawienie ukraińskiego społeczeństwa wobec Polaków.

Kiedy w lipcu 1943 mordy dokonywane na polskiej ludności stały się zjawiskiem niemal powszechnym i grozić zaczęły szerokim warstwom moich wiernych, zwróciłem się ponownie do J[ego] E[kscelencji] Ks. A[ndrzeja] Szeptyckiego w dwóch listach¹⁴⁰. Odpis tych listów i otrzymanej odpowiedzi załączam, wstrzymując się od komentarzy. Dołączam też odpis listu do Ks. Metropolity Szeptyckiego, który zmuszony byłem wysłać dnia 8 marca b.r.¹⁴¹.

nich tamże, 1924-1931 wicerektor Seminarium Duchownego, 1931-1933 proboszcz kolegiaty w Stanisławowie, 1933-1944 biskup pomocniczy archidiec. lwowskiej, 1933-1939 rektor Seminarium Duchownego we Lwowie, 1944-1962 arcybiskup metropolita lwowski; 26 IV 1946 r. pod naciskiem władz sowieckich opuścił Lwów i granice archidiecezji w obrębie ZSRR osiadając w Lubaczowie na terenie PRL-u. Dnia 20 IV 1951 r. mianowany – przy zachowaniu dotychczasowych uprawnień – koadiutorem kard. Adama Stefana Sapięhy bez prawa następstwa w archidiec. krakowskiej z uprawnieniami biskupa rezydencjalnego. W grudniu 1952 r. internowany przez władze komunistyczne, a później aresztowany i osadzony w więzieniu krakowskim przy ul. Montelupich, zwolniony na początku 1953 r. otrzymał zakaz powrotu do archidiec. krakowskiej. Do 1956 r. mieszkał w Tarnowie u swojej rodziny; na urząd rządcy Kościoła krakowskiego powrócił 3 XII 1956 r. Dnia 3 III 1962 r. został mianowany arcybiskupem metropolitą krakowskim oraz administratorem apostolskim archidiec. lwowskiej, ale ogłoszeniu nominacji przeszkodziła śmierć. Zmarł 15 VI 1962 r. w Warszawie, pochowano go w Krakowie na Wawelu. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 170.

¹³⁹ Szeptycki Andrzej (1860-1944), dr praw, dr teologii, po zmianie obrządku łacińskiego na grekokatolicki wstąpił w 1888 r. do nowicjatu OO. Bazylianów w Dobromilu, a potem odbył studia filozoficzno-teologiczne w Kolegium OO. Jezuitów w Krakowie; święcenia kapłańskie w 1892 r. w Przemyślu. W 1896 r. objął funkcję ihumena klasztoru św. Onufrego we Lwowie oraz profesora teologii w bazylijskim studium w Krystynopolu; 17 IX 1899 r. wyświęcony na biskupa diec. w Stanisławowie, 17 XII 1900 r. przeniesiony na stolicę metropolitów we Lwowie. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, red. A. A. Zięba, Kraków 1994, passim.

¹⁴⁰ Zachowane dokumenty noszą datację: 30 VII 1943 r. i 15 X 1943 r. J. Wołczański, *Korespondencja*, s. 471-483.

¹⁴¹ Jest to ostatni z zachowanych listów lwowskiego metropolity łacińskiego do abp Szeptyckiego w sprawie położenia kresu eksterminacji ludności polskiej przez ukraiń-

W lutym b.r. zdecydowałem się napisać do P[ana] Gubernatora Wächtera¹⁴², przedstawiając mu katastrofalne stosunki bezpieczeństwa na terytorium dystryktu Galicji i prosiłem go o opiekę nad bezbronną ludnością polską. W odpowiedzi na to otrzymałem pismo – na razie – w którym P[an] Gubernator zawiadamia mnie, że list mój został mu doręczony, sprawą się zainteresuje, a odpowiedź przyśle później. Do tej pory jednak odpowiedzi nie otrzymałem.

Przedstawiając Waszej Ekscelencji jako najstarszemu w urzędzie biskupim Arcypasterzowi polskiemu w krótkim zarysie tragiczne położenie ludności polskiej w archidiecezji lwowskiej, gorąco proszę o poczynienie kroków uznanych za słuszne i konieczne u wszystkich dostępnych czynników, celem ratowania od całkowitego zniszczenia żywiołu polskiego zamieszkującego od wieków tutaj[ęszą] ziemię; jestem bowiem przekonany, że wypadki wyżej opisane przestały już być zagadnieniem lokalnym, a stały się sprawą ogólną kościelną i polską.

^dZ wyrazami najgłębszej czci, oddany w Chr[ystusie] sługa
+ Bolesław A[rcy]b[isku]p^{143-d}

skich nacjonalistów podczas II wojny światowej. J. Wołczanski, *Korespondencja*, s. 483.

¹⁴² Wächter Otto Gustaw von (1901-1949), pseud. Otto Reinhard Zuflucht, doktor praw, polityk niemiecki narodowości austriackiej o poglądach narodowo-socjalistycznych. Od 1923 r. członek SA, od 1930 r. – NSDAP od 1932 r. funkcjonariusz SS w randze SS-Gruppenführera, 26 IX 1939–22 I 1942 r. gubernator Dystryktu Krakowskiego w Generalnej Guberni, 1 II 1942–VII 1944 gubernator Dystryktu Galicyjskiego w GG. W 1945 r. zbiegł do Włoch, ukrywając się w Rzymie w katolickim kolegium pod nazwiskiem Otto Reinhard Zuflucht. Był zwolennikiem utworzenia przy współudziale nacjonalistów ukraińskich (Andrij Melnyk) 14 Dywizji Grenadierów SS-Galizen. Uczestniczył 28 IV 1943 r. we Lwowie w uroczystościach inauguracyjnych powstania dywizji. Źródło: pl.wikipedia.org/wiki/Otto_von_Wächter – 19k.
^{d-d} Nota ręką abp Bolesława Twardowskiego.

¹⁴³ Twardowski Bolesław (1864-1944), święcenia kapłańskie w 1886 r. we Lwowie, 1888-1895 prefekt w Seminarium Duchownym we Lwowie, 1895-1901 kanclerz Kurii Metropolitalnej tamże, 1902-1918 proboszcz par. Tarnopol, 1918-1923 biskup pomocniczy archidiecezji lwowskiej i rektor Seminarium Duchownego, 1923-1944 metropolita lwowski. Zmarł 22 XI 1944 r. we Lwowie. J. Wołczanski, *Twardowski Bolesław*, w: *SBKSwP*, t. 3, pr. zbior., Lublin 1995, s. 154-156.

Dokument 2

LIST ABPA BOLESŁAWA TWARDOWSKIEGO DO ABPA ADAMA STEFANA SAPIEHY RELACJONUJĄCY DALSZY CIĄG EKSTERMINACJI POLAKÓW ZE STRONY UKRAIŃSKICH NACJONALISTÓW WIOSNĄ 1944 R., LWÓW 21 III 1944 R.

(Oryg.: AKMK, zespół: Kancelaria 1944, bsygn.)

Lwów^a, dnia 21 marca 1944

Ekscelencjo!

W uzupełnieniu mojego pisma z 8 III b.r., przesyłamy Waszej Ekscelencji sprawozdanie o dalszych mordach dokonanych na terytorium mojej diecezji. W Bobulińcach¹⁴⁴, Bołszowcach i Podkamieniu Brodzkim¹⁴⁵ zginęli Księża: Suszczyński¹⁴⁶, Czosnek¹⁴⁷ – Zak[on] Karmelitów i Ks. Fijałkowski¹⁴⁸ – proboszcz z Poczajowa¹⁴⁹.

^a Tekst pisany na 1,5 stronie papieru formatu A 4 na maszynie, z wyjątkiem końcowego akapitu. W prawym górnym rogu karty tytułowej nota ręką archiwisty: „Mordy na wschodzie”. U dołu tejże karty widnieje adres odbiorcy: „Jego Ekscelencja Najprzewielebniejszy Ks. Arcybiskup-Metropolita Adam Sapieha w Krakowie”.

¹⁴⁴ Bobulińce – wieś w pow. Buczacz, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Podhajcach.

¹⁴⁵ Podkamień Brodzki – miasteczko w pow. Brody, woj. Tarnopol.

¹⁴⁶ Suszczyński Józef (1909-1944), święcenia kapłańskie w 1935 r. we Lwowie, 1935-1938 wikariusz par. Żółkiew, 1938-1944 administrator par. Bobulińce. Zamordowany 14 III 1944 r. tamże przez ukraińskich nacjonalistów. J. Wołczanski, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. cz. 1, s. 142-144, 153, 155-156; cz. 2, s. 672.

¹⁴⁷ Czosnek Piotr Bartłomiej (1911-1944), święcenia kapłańskie w 1935 r. w Zakonie OO. Karmelitów, 1935-1941 okres niezidentyfikowany, 1941-1942 wikariusz a następnie proboszcz par. Wola Gułowska, 1942-1944 duszpasterz par. Bołszowce – archidiec. lwowska. Zamordowany 13 III 1944 r. na cmentarzu w Bołszowcach przez ukraińskich nacjonalistów. J. Wołczanski, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 284-285.

¹⁴⁸ Fijałkowski Stanisław (1893-1944), święcenia kapłańskie w 1916 r. w Żytomierzu; duchowny diec. łuckiej. W czasie II wojny światowej był proboszczem par. Poczajów. Jesienią 1943 r. wraz z ludnością polską Wołynia schronił się w klasztorze OO. Dominikanów w Podkamieniu z obawy przed mordami ukraińskich nacjonalistów. Zamordowany przez tychże w Podkamieniu 12 III 1944 r. J. Wołczanski, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 79-82, 96-97; cz. 2, s. 684.

¹⁴⁹ Poczajów – miejscowość w pow. Krzemieniec, woj. Wołyń; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do diec. łuckiej.

W Korościatynie zamordowano 78 osób, w Broszniowie¹⁵⁰ 19, w Wełdzirzu¹⁵¹ 19, w Szerokim Polu¹⁵² – par[afia] Dolina¹⁵³ 40, w Zawoniu¹⁵⁴ – par[afia] Dobrotwór¹⁵⁵ 44, w Chorobrowie¹⁵⁶ – par[afia] Waręż¹⁵⁷ 70, w Wojsławicach 12, w Germakówce¹⁵⁸ – par[afia] Krzywce¹⁵⁹ 26, w Iwanu pustym¹⁶⁰ – par[afia] Mielnica¹⁶¹ 13, w Rublinie¹⁶² – par[afia] Potok Złoty¹⁶³ 20, w Beremianach¹⁶⁴ 22, w Podkamieniu i przynależnych do tej parafii wioskach 536.

Szczególnie krwawym był mord w Podkamieniu, miejscowości wstawionej cudownym obrazem Matki Bożej w kościele OO. Dominikanów. Zamordowano tam przeszło 200 osób¹⁶⁵. Dołączony odpis protokołu spisane z O. Mikołajem Wysockim¹⁶⁶, naocznym świad-

¹⁵⁰ Broszniów – wieś i gmina w pow. Dolina, woj. Stanisławów; funkcjonowała tam kaplica z rezydującym wikariuszem.

¹⁵¹ Wełdzirz – wieś i gmina w pow. Dolina, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu Dolina.

¹⁵² Szerokie Pole – gromada w gminie Rachiń, pow. Dolina, woj. Stanisławów.

¹⁵³ Dolina – miasto powiatowe, woj. Stanisławów; miejscowa parafia rzymskokatolicka stanowiła zarazem siedzibę dekanatu.

¹⁵⁴ Zawonie – wieś w pow. Kamionka Strumiłowa, woj. Tarnopol.

¹⁵⁵ Dobrotwór – miasteczko w pow. Kamionka Strumiłowa, woj. Tarnopol.

¹⁵⁶ Chorobrow – gmina w pow. Sokal, woj. Lwów.

¹⁵⁷ Waręż – miasteczko w pow. Sokal, woj. Lwów; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Belzie.

¹⁵⁸ Germakówka – gmina w pow. Borszczów, woj. Tarnopol.

¹⁵⁹ Krzywce – wieś w pow. Borszczów, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu Borszczów.

¹⁶⁰ Właściwie: Iwanie Puste – wieś w pow. Borszczów, woj. Tarnopol.

¹⁶¹ Mielnica – miasteczko w pow. Borszczów, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Borszczowie.

¹⁶² Rublin – wieś w pow. Buczacz, woj. Tarnopol.

¹⁶³ Potok Złoty – miasteczko i gmina w pow. Buczacz, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Buczaczu.

¹⁶⁴ Beremiany – wieś w pow. Buczacz, woj. Tarnopol; miejscowa parafia rzymskokatolicka należała do dekanatu w Jazłowcu.

¹⁶⁵ Według najnowszych badań, w okresie 12-16 III 1944 r., ukraińscy nacjonaliści zamordowali w Podkamieniu ponad 600 osób. H. Komański, S. Siekierka, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie tarnopolskim 1939-1946*, Wrocław 2004, s. 87-90.

¹⁶⁶ Wysocki Mikołaj Józef (1888-1978), święcenia kapłańskie w 1912 r. w Zakonie OO. Dominikanów, w czasie I wojny światowej kapelan wojskowy, 1912-1915 przebywał w klasztorze lwowskim, 1915-1919 członek wspólnoty zakonnej w Podkamieniu, 1919-1921 wikariusz par. w Czortków, 1921-1924? katecheta par. Tyśmienica, 1924?-

kiem tych wydarzeń, daje wstrząsający, choć niepełny obraz okrutnych wypadków, które rozegrały się w klasztorze OO. Dominikanów, miasteczku Podkamieniu i Palikrowach¹⁶⁷, wsi inkorporowanej do tamt[ejszej] parafii. Według informacji O. Wysockiego, w samym klasztorze zginęło 100 osób, wysiedleńców z Wołynia i Polaków okolicznych wiosek. Tak więc liczba ofiar wraz z zamordowanymi w Podkamieniu mieście, Palikrowach, Maliniskach¹⁶⁸ i Czernicy¹⁶⁹ wynosi 536 osób.

Ogólna sytuacja na naszym terenie jest obecnie tego rodzaju, że o ile w najbliższym czasie władze niemieckie nie poczynią kroków zapewniających bezpieczeństwo ludności polskiej, niechybnie przeważna część tej ludności, zwłaszcza mieszkającej we wsiach i małych miasteczkach, zginie z ręki morderców wraz ze swoimi kapłanami.

Dlatego ponawiam nagłą prośbę o poczynienie starań u wszystkich dostępnych czynników, które mogłyby jeśli nie usunąć, to przynajmniej zmniejszyć niebezpieczeństwo śmierci wśród którego żyje tutejsza ludność polska.

^b-Z wyrazami najgłębszej czci, oddany w Ch[ry]s[tus]ie sługa

+ Bolesław A[rcy]b[iskup]^b

1927 przebywał w innych klasztorach poza archidiec. lwowską, 1927-1928 katecheta par. Bohorodczany, 1928-1935 przebywał w klasztorach poza archidiec. lwowską, 1935-1945 członek wspólnoty zakonnej w Podkamieniu. Po II wojnie światowej pracował w klasztorach w Gidlach i Borku Starym. Zmarł 14 V 1978 r. w Borku Starym. J. Wołczyński, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 77-79, 81-82, 133.

¹⁶⁷ Palikrowy – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol; należała do parafii rzymskokatolickiej w Podkamieniu.

¹⁶⁸ Właściwie: Maleniska – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol.

¹⁶⁹ Czernica – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol; należała do parafii rzymskokatolickiej w Podkamieniu.

^{b-b} Nota ręką abp B. Twardowskiego.

Dokument 3

RELACJA O. MIKOŁAJA WYSOCKIEGO OP Z NAPADU I MORDÓW UKRAIŃSKICH NACJONALISTÓW W PARAFII PODKAMIEŃ, LWÓW 20 III 1944 R. (Oryg.: AKMK, zespół: Kancelaria 1944, bsygn.)

Protokół^a spisany z O. Mikołajem Wysockim¹⁷⁰, Dominikaninem, koop[eratorem] w Podkamieniu, zamieszkałym od r[oku] 1938 w inkorporowanej wsi Jaśniszcze¹⁷¹ (10 km od Podkamienia).

[I.] Poufnie zawiadomiony przez sekretarza gminy w Jaśniszczu Gnypa¹⁷² (ukraińca¹⁷³), że ma być dokonany na mnie zamach morderczy, opuściłem dnia 8 marca b.r. Jaśniszcze i zamieszkałem w klasztorze w Podkamieniu. Przed tym jeszcze opuścili Jaśniszcze wszyscy mężczyźni zagrożeni śmiercią przez tzw. partyzantów, którzy rekrutują się z ludności ukraińskiej sąsiednich wsi.. Partyzanci ci, w ciągu kilku dni przed wyjazdem mężczyzn z Jaśniszcza zakwaterowali się w domach ukraińców i pod przewodnictwem wymienionego sekretarza gminy Gnypa każdej nocy szukali w domach polskich za mężczyznami, którzy musieli się kryć, aby uniknąć śmierci.

Po wyjeździe do klasztoru w Podkamieniu, zastałem tam już licznych uciekinierów z Wołynia (ci mieszkali od jesieni r[oku] 1943 z proboszczem z Poczajowa Ks. Stan[isławem] Fiałkowskim¹⁷⁴) i mieszkańców sąsiednich spalonych wsi Czernica, Pańkowce¹⁷⁵ i Bolesławów¹⁷⁶. Mieszkali także w klasztorze koloniści z Maliniec¹⁷⁷ w liczbie 30 osób. Największe nasilenie uciekinierów w Podkamieniu nastąpiło po wy-

^a Tekst pisany na maszynie na 4 str. papieru formatu A4. Dokument przechowywany jest w AKMK, zespół Kancelaria 1944, bsygn. Stanowi zał. do dokumentu 2, jw.

¹⁷⁰ Por. dokument 2, przypis 166 niniejszej edycji.

¹⁷¹ Jaśniszcze – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol.

¹⁷² Osoba niezidentyfikowana.

¹⁷³ Zapis zgodnie z oryginałem; tak konsekwentnie w całym dokumencie, również w odniesieniu do Polaków.

¹⁷⁴ Por. dokument 2, przypis 148 niniejszej edycji.

¹⁷⁵ Pańkowce – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol; należała do parafii rzymskokatolickiej w Podkamieniu.

¹⁷⁶ Bolesławów – gromada w gminie Podkamień, pow. Brody, woj. Tarnopol; należała do parafii rzymskokatolickiej w Podkamieniu.

¹⁷⁷ Błąd autora w całym dokumencie; jak wskazuje dalszy ciąg relacji, chodzi tu o Maleniska – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol.

padkach w Suchejewoli¹⁷⁸, gdzie zamordowano o[koło] 50 osób i spalono wszystkie zagrody. Mieszkali także w klasztorze mieszczącym z Podkamienia, przepędzając w nim szczególniej nocy.

W pierwszych dniach marca b.r. przybył do Podkamienia oddział S.S. ochotniczej dywizji ukraińskiej, składający się mniej więcej z 150 żołnierzy pod komendą starzyny niemieckiej, począwszy od kaprała w liczbie 20 osób. Komendę sprawował kapitan niemiecki nieznanego mi nazwiska. Żołnierze zakwaterowali się w mieście.

Zaraz po ich przybyciu do Podkamienia, odbyła się pierwsza rewizja. Żołnierze otoczyli klasztor, a oficer w towarzystwie kilku szeregowców wkroczył do klasztoru, wezwał do siebie O. Przeora Marka Krasa¹⁷⁹ i zapytał o broń. O. Przeor oświadczył, że nikt broni nie posiada, prócz mieszkającej w klasztorze straży leśnej, mającej prawo noszenia broni. Strażników było około 20. Do rozmowy O. Przeora z oficerem w mieszkaniu kolonistów z Maliniec i po ich zeznaniach stwierdzających to samo, co powiedział O. Marek, rewizji nie było, żołnierze opuścili klasztor, a oficer pozostał na obiedzie u kolonistów niemieckich.

Po kilku dniach nastąpiła druga rewizja. Oficer dowodzący zażądał oddania broni, która według jego twierdzenia została ukryta w klasztorze i polecił jednemu z kolonistów niemieckich za bronią szukać i do dwóch godzin żołnierzom oddać. Kolonista w wykonaniu tego polecenia znalazł 2 stare, zdezelowane karabiny, porzucone na gnoju i oddał je dowódcy oddziału. Równocześnie polecił dowódca opuścić klasztor tym wszystkim, którzy posiadają w pobliżu swoje mieszkania, a pozwolił pozostać bezdomnym, a więc uciekinierom z Wołynia i mieszkańcom spalonych wsi. Wówczas opuścili klasztor Polacy z Podkamienia i koloniści z Malenisk. Taki stan trwał do 11 marca.

11 marca wojsko SS. D.O.U. opuściło Podkamień i udało się w kierunku Suchowoli i Brodów. Wówczas ludzie z Podkamienia powrócili z powrotem do klasztoru i tak znowu zabudowania klasztorne wypełniły się ludźmi w liczbie mniej więcej 1000 osób.

¹⁷⁸ Właściwie powinno być: Suchowola – gmina w pow. Brody, woj. Tarnopol; należała do parafii rzymskokatolickiej w Podkamieniu.

¹⁷⁹ Kras Marek (1890-1962), święcenia kapłańskie w 1915 r. w Zakonie OO. Dominikanów, pracował w klasztorach w Podkamieniu, Żółkwi, Jezupolu, Tarnobrzegu i Jarosławiu. Zmarł 22 III 1962 r. w Jarosławiu. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 76, 78-80, 83, 92-93, 95, 99; cz. 2, s. 688, 702.

Po południu 11 marca o[koło] 17-tej godziny zauważono, że od Czernicy i Pańkowiec, zbliżają się uzbrojeni w automatyczną broń chłopcy, mniej więcej w liczbie 200 osób, którzy po uszeregowaniu się w Podkamieniu ruszyli na klasztor. Wówczas z klasztoru wyszli O. Józef Burda¹⁸⁰ i inż[ynier] Sołtysik¹⁸¹ z Brodów w celu porozumienia się z nadchodzącą grupą uzbrojonych ludzi. W rozmowie zostali poinformowani, że jest to rzekomo oddział pozostający pod komendą niemiecką i z nią współpracujący, który posiada rozkaz zakwaterowania się w klasztorze i obsadzenia wieży kościelnej. Kiedy ta grupa wraz z O. Józefem i P[anem] inż[ynierem] Sołtysikiem zbliżyła się do bramy klasztornej i chciała wejść do wnętrza, wówczas bramę od wewnątrz zabarykadowano i zbliżających się do wnętrza klasztoru nie wpuszczono. Po pewnych wzajemnych pertraktacjach, uzbrojeni napastnicy zażądali jedzenia, a gdy z okien zrzucano im chleb, słoninę i wódkę, udali się na organistówkę i tam zajęli kwatery. W międzyczasie O. Józef i inż[ynier] Sołtysik powrócili do klasztoru. Kościół

¹⁸⁰ Burda Józef (1905-1978), święcenia kapłańskie w 1936 r. w Lwowie w Zakonie OO. Dominikanów, 1936-1939 katecheta w Czortkowie, 1939-1943 przebywał w Lublinie i Jarosławiu, 1943-1944 pracował w Podkamieniu; przeżył napad ukraińskich nacjonalistów na miejscowy klasztor wiosną 1944 r. W okresie 17 V-28 VII 1944 przebywał wraz z parafianami z Podkamienia w Krzemieńcu, 28 VII-31 VIII 1944 ponownie pracował w Podkamieniu, 31 VIII-5 X 1944 przebywał we Lwowie, 5 X 1944-29 VI 1946 r. pracował w Żółkwi. W ramach ekspatriacji wyjechał do Gdańska, gdzie władze komunistyczne aresztowały go za rzekome antypaństwowe wypowiedzi w kazaniach; w więzieniu spędził ponad trzy lata. Później powrócił na placówkę w Gdańsku, a następnie skierowano go do klasztorów w Poznaniu, Jarosławiu, Borku Starym, Gidlach i Warszawy. Zmarł 1 XI 1978 r. tamże. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 1, s. 77-79, 81-82; cz. 2, s. 682, 684-685, 689, 691, 699, 711.

¹⁸¹ Sołtysik Kazimierz (1910-1975), absolwent Wydziału Rolniczo-Leśnego Politechniki Lwowskiej, inżynier (1933 r.), pracownik stacji doświadczalnej nasiennictwa Katedry Hodowli Lasu Politechniki Lwowskiej, 1936-1937 leśniczy w Pieniakach w dobrach hr. Stanisława Cieńskiego, 1937-1939 leśniczy w Nadleśnictwie Lasów Państwowych Liceum Krzemienieckiego w Liszni, 1939-1940 leśniczy w „Leschozie” w Brodach, był aresztowany i więziony przez NKWD, 1941-1943 najpierw pracownik Zakładu Żywicowania Ukrainkoji Chemiczeskoji Promyszlennosti w rejonie Busk-Grabowa, a potem leśniczy w „Leschozie” w Brodach i w Hutniakowej k. Brodów. W okresie maj 1943-kwiecień 1944 pracownik Nadleśnictwa w Podkamieniu oraz dowódca samoobrony klasztoru OO. Dominikanów tamże; był członkiem AK. W 1944 r. wstąpił do IV Dywizji Piechoty im. Jana Kilińskiego Wojska Polskiego. W służbie wojskowej pozostawał do 1963 r. Zmarł 27 XI 1975 r. w Gdańsku-Oliwie. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego*, cz. 2, s. 683, 689, 699.

i klasztor otoczono strażami, które nikogo nie wpuszczały ani nie wypuszczały. Po spokojnej nocy w niedzielę, tj. 12 marca, rozpoczęła się strzelanina z karabinów do okien klasztornych, zrzucano także granaty. Kiedy napastnicy poczęli wyłamywać bramę klasztorną, wówczas z górnych okien rzucono kilka granatów, które poraniły kilka osób. Zabito jednego człowieka w klasztorze i zraniono jednego z kombatantów partyzanckich. Bitwa trwała do godz[iny] 13-tej. Po g[odzinie] 13-tej wezwano ludzi przebywających w klasztorze do wyjścia poza jego mury pod grozą bombardowania i rzeczywiście pod klasztor podjechała artyleria i tanki. Wówczas otworzono bramy klasztoru i kościoła, a ludzie poczęli wychodzić. Tymczasem ukryci za chatami i stodołami partyzanci poczęli strzelać do wychodzących, a przez otwarte drzwi klasztoru inni wkroczyli do wnętrza i poczęli mordować tych, którzy klasztoru już opuścić nie mogli. Równocześnie po mieście chodziły grupy partyzantów w towarzystwie niemieckich żołnierzy i mordowały rodziny polskie. W ten sposób zamordowano w Podkamieniu 80 osób, w samym klasztorze zginęło mniej więcej 100 osób, wśród nich 3 braci zakonnych i Ks. Fiałkowski, proboszcz z Poczajowa.

W poniedziałek i we wtorek 13 i 14 marca wywożono z klasztoru zrabowane rzeczy. Wywieziono mniej więcej 12 fur i kilkanaście aut rzeczy. Wywozili partyzanci i Niemcy.

We wtorek rano, tj. 14 marca, wójt gminy kazał zbierać trupy i pochować je na cmentarzu we wspólnym grobie.

We wtorek po południu partyzanci obchodzili domy, legitymowali mieszkających i strzelali do znalezionych Polaków. W ten sposób zginęło 20 osób.

W środę, 15 [marca – JW], powtórzyło się to samo i znowu zginęły 3 osoby. Tego samego dnia wieczorem partyzanci wyjechali do Boratyna¹⁸².

[Dnia – JW] 16-go, we czwartek, niektórzy Ukraińcy weszli do opuszczonego przez partyzantów klasztoru i stwierdzili, że w ołtarzu wielkim pozostał cudowny obraz M[atki] Boskiej. W zakrystii zrabowano bieliznę kościelną i rozrzucono ornaty. W celach klasztornych i piwnicach leżały liczne trupy, mniej więcej 100 osób. Byli to prze-

¹⁸² Boratyn – wieś w pow. Brody, woj. Tarnopol; należała do parafii rzymskokatolickiej w Ponikwie.

ważnie starcy, kobiety z małymi dziećmi, chorzy, którzy nie mogli uciec z klasztoru.

[Dnia – JW] 16 i 17 marca przyjechali do Podkamienia Niemcy i zakwaterowali się w mieście. O. Wysocki starając się w piątek, tj. 17 marca o pozwolenie na wyjazd z Brodów w komendzie niemieckiej, przekonał się o wrogim nastawieniu Niemców wobec księdza z klasztoru z powodu stwierdzenia posiadaniu broni w klasztorze. O. Marek Kras, przeor klasztoru, wyjechał do Brodów jeszcze przed wyżej opisanymi wypadkami. Przebywający w klasztorze O. Leon Podgórný z bratem Marcinem wyjechali do Tarnobrzega, O. Wysocki do Brodów¹⁸³. O. Józef pozostał w Podkamieniu i ukrywa się w domu ukraińskiego mieszczanina.

II. Wypadki w Palikrowach. W niedzielę, 12 marca, około godz[iny] 8-mej zauważyli OO. z okien klasztoru, że ciężarowe auta z żołnierzami niemieckimi jadą z Brodów w kierunku Podkamienia. Po chwilowym zatrzymaniu się, odjechały w kierunku Palikrów¹⁸⁴, odległych od Podkamienia 3 km. Według zeznań gospodarzy, którzy zdołali uciec z Palikrów, wieś została tego dnia otoczona przez partyzantów i żołnierzy niemieckich, którzy strzelali do wsi ze wszystkich stron. Po takim przygotowaniu, kazano wszystkim Polakom i Ukraińcom zgromadzić się na łące; Ukraińców oddzielono, a Polaków wyszczynano z karabinów maszynowych w liczbie około 300 osób.

III. Maliniska¹⁸⁵. We wtorek, 14 marca, bandy okolicznych Ukraińców wyrznęły około 20 Polaków.

IV. Czernica. W lutym zamordowano 16 Polaków.

We Lwowie, dnia 20 marca 1944

O. Mikołaj Wysocki m. p.

¹⁸³ Brody – miasto powiatowe, woj. Tarnopol.

¹⁸⁴ Błąd autora; powinno być „na Palikrowy”.

¹⁸⁵ Błąd w pisowni; powinno być: „Maleniskach”.

Dokument 4

LIST ABPA BOLESŁAWA TWARDOWSKIEGO DO ABPA ADAMA STEFANA SAPIEHY W SPRAWIE OPIEKI W KRAKOWSKIEJ ARCHIDIECEZJI NAD UCHODźCAMI Z MAŁOPOLSKI WSCHODNIEJ, LWÓW 13 VII 1944 R.
(Oryg.: AKMK, zespół: Kancelaria 1944, bsygn.)

Lwów^a, dnia 13 lipca 1944

Wasza Ekszelencjo!

Wydarzenia, które rozgrywają się na terenie lwowskiej archidiecezji, zmusiły tu[ejszą] ludność do opuszczenia swoich siedzib i wyjazdu na zachód. W ten sposób wyemigrowało około 200 000 moich diecezjan. Uchodźcy ci, ludzie przeważnie ubodzy, znaleźli się w bardzo ciężkiej sytuacji życiowej. Bezdomni, rozproszeni wśród obcych, pozbawieni warsztatów dotychczasowej pracy, a niejednokrotnie i koniecznych środków utrzymania, zdani są na pomoc tych, wśród których dostali chwilowe schronienie.

Z głębi serca pragnę wyrazić Waszej Ekszelencji podziękę, że raczył wraz ze swoim P. T. Duchowieństwem pospieszyć z pomocą tym nieszczęśliwym. Także i ludności zachodnich diecezji należy się od nas szczerza wdzięczność za prawdziwie chrześcijańską miłość, z jaką przyjmuje swoich uciśnionych rodaków i chociaż uboga, nie szczędzi im materialnej pomocy, a życzliwością i czułym współczuciem osładza gorzką dolę wygnańców.

Nadchodząca jednak jesień, a po niej zima, pogorszą zapewne warunki życia uchodźców i utrudnią akcję pomocy.

Dlatego zwracam się do Waszej Ekszelencji z gorącą prośbą, by zechciał łaskawie otaczać uchodźców w dalszym ciągu Swą opieką oraz by zachęcił P. T. Duchowieństwo i lud Swej diecezji do pomocy dla nich, szczególnie w nadchodzących miesiącach jesieni i zimy.

Równocześnie nadmieniam, że sprawę uchodźców tu[ejszej] archidiecezji poleciłem XX. Grudzieńskiemu Bolesławowi¹⁸⁶ i Matusowi

^a Tekst pisany na 1,5 stronie papieru formatu A 4 na maszynie z wyjątkiem ostatniego akapitu. Na odwrocie ostatniej strony podłużna pieczęć: „Książęco-Metropolitalna Kuria w Krakowie, Nr 3402/44” i nota: „a/a 25/8 [19]44”.

¹⁸⁶ Grudzieński Bolesław (1888-1952), święcenia kapłańskie w 1912 r. we Lwowie, 1912-1914 wikariusz i katecheta Kolegiaty w Stanisławowie, 1914-1918 kapelan wojskowy, 1918-1919 chorował na hiszpankę po czym odbywał rekonwalescencję, 1919-1921 kape-

Dokument 6

LIST ABPA ADAMA STEFANA SAPIEHY DO GUBERNATORA HANSA FRANKA W SPRAWIE POŁOŻENIA KRESU EKSTERMINACJI LUDNOŚCI POLSKIEJ Z RĄK UKRAIŃSKICH NACJONALISTÓW W MAŁOPOLSCE WSCHODNIEJ, KRAKÓW 27 III 1944 R.

(Oryg.: AKMK, zespół: Kancelaria 1944, bsygn.)

Exzellenz¹⁸⁹,

¹⁸⁹ Przekład w j. polskim z uwzględnieniem poprawnych nazw własnych, podanych błędnie w oryginale: „Ekscelencjo! Dojstojna [Wasza – JW] Ekscelencja musiał być powiadomiony o haniebnych aktach przemocy popełnionych przez Ukraińców na bezbronnej ludności polskiej na wschodnich terenach Generalnej Guberni. Na usilną prośbę arcybiskupa lwowskiego, pozwałam sobie dać Dostojnej [Waszej – JW] Ekscelencji krótki przegląd dotyczący masowych morderstw popełnionych w ostatnich miesiącach na polskiej ludności i ich kapłanach. Tylko w archidiecezji lwowskiej zostali dotychczas w sposób okrutny zamordowani następujący księża rzymskokatolicy: Biliński w Kotowie, Bosak w Mariampolu, Duszenko w Hallerczynie, Ferens w Markowej, Grzesiowski w Pistyniu, Kaczorowski w Wołkowie, Kraśnicki w Jazłowcu, Kucab w Bednarówce, Kuszyński w Toporowie, Kwiatkowski w Świrzu, Majka w Tłustem, Pikota w Pieniakach, Procyk w Baworowie, Szklarczyk w Sarnkach, Stroński w Skoromochach, Szkodziński w Tłustem, Wierzbowski w Byble, Wiszniowski w Sokołowiec Hetmańskiej, Żygiel w Bieniawie, O[jciec] Szafranec i O[jciec] Borsuk – Bernardyni we Fradze, O[jciec] Suszczyński i O[jciec] Czosnek – Karmelici i Fiałkowski – proboszcz w Poczajowie. Zaczęto już mordować w diecezji przemyskiej księży rzymskokatolickich; ostatnio został zamordowany proboszcz w Jaworowie. Z powodu tych zająć musiało już wielu rzymskokatolickich księży opuścić swoje parafie; w tej chwili są następujące parafie bez duszpasterzy: Bruckenthal, Tartaków, Świtarczów, Tarnoszyn, Wojsławice, Szczytowiec, Winiatyńce, Ponikwa, Hallerczyn, Ruda Brodzka, Suchowola, Buszcze, Firlejów, Szybalin, Mieczyszców, Lipica, Litiatyn, Koropiec, Przedmieście Zielone, Toporów, Wolica, Pieniaki, Kotów, Sokołówka Hetmańska, Horodnica, Postołówka, Bednarów, Żurów, Podmichale, Wyżniany, Pohorylce, Zadwórze, Powitno, Jazłowiec, Połowce, Jabłonów Kołomyjski, Peczeniżyn, Horozanka, Konkolniki, Markowa, Hnilcze, Skomorochy, Czarnki, Boków, Meducha, Rosochowaciec, Bieniawa, Złotniki, Zawałów, Rasztołce, Podkamień, Tucze, Knihnicze, Fraga, Nowosielce, Majdan Lipowiecki, Zarudeczko, Berezowica Mała, Kulwińce, Mogilnica, Hleszczawa, Semenów, Płaucza, Zarudzie, Kruhów, Kłodno, Ryczki, Przedzrymichy Małe etc. etc. Niemniej również rzymskokatolicka ludność cywilna archidiecezji lwowskiej wystawiona jest na straszne okrucieństwa – okrucieństwa sięgające rozmiarów tych, które miały miejsce na Wołyniu. W następujących miejscowościach archidiecezji lwowskiej dokonano masowych morderstw: Berezowica Mała, Buszcze, Barysz, Barszczowice, Bursztyn (Ludwikówka), Bruckenthal, Boków, Bybło, Firlejów, Fraga, Grzymałów, Janów Lwowski, Kruhów,

E[hr]w[ürden] Exzellenz dürfte über die in den Ostgebieten des Generalgouvernements an der verlosen polnischen Bevölkerung von ukrainischen Elementen in schändlichster Weise verübten Gewalttaten unterrichtet sein. Auf dringender Aufsuchen des Erzbischofs von Lemberg erlaube ich mir E[hr]w[ürden] Exzellenz einen kurzen Überblick über die in den letzten Monaten an der polnischen Bevölkerung und ihren Priestern begangenen Massenmorde zu geben.

Nur in Erzdiözese Lemberg wurden bisher folgende römisch-katholische Priester in furchtbarster Weise ermordet: Biliński¹⁹⁰ in Kotów, Bosak¹⁹¹ im Mariampol, Duszenko¹⁹² in Hallerczyn, Ferenz¹⁹³ in Markowa, Grzesiowski¹⁹⁴ in Pistyń, Kaczorowski¹⁹⁵ in Wołków, Kraśnicki¹⁹⁶ in Jazłowiec, Kucak¹⁹⁷ in Bednarówka, Kuszyński¹⁹⁸ in Toporowa¹⁹⁹, Kwiatkowski²⁰⁰ in Świrz, Majka²⁰¹ in Tłusty²⁰², Pikota²⁰³ in Pieniaki, Procyk²⁰⁴ in Baworów, Szklarczyk²⁰⁵ in Sarnki, Stroński²⁰⁶

Krystopol, Leszniów (Bołdury), Monasterzyska, Markowa, Mosty Wielkie, Opryłowce, Połowce, Ruda Brodzka, Suchowola, Tartaków, Wojsławice i Złotniki. Uważam, że zbyteczny jest komentarz do tych lakonicznych zestawień. Ludność polska jest bezsilna wobec tych wykroczeń dobrze uzbrojonych band ukraińskich, zwłaszcza tam, gdzie policjantami są Ukraińcy. W obliczu tej sytuacji zwracam się do Dostojnej [Waszej – JW] Ekscelencji w imię człowieczeństwa i sprawiedliwości, aby powziął kroki, prowadzące do zaprzestania nieludzkich masowych mordów i które znowu zaprowadzą normalne stosunki na tych terenach. Te środki są o tyle konieczne, że tylko przywrócenie porządku i spokoju na terenach wschodnich może spowodować zadowalające nastawienie ludności do problemu bolszewickiego. Kraków, dnia 27 marca 1944. Dr Adam Stefan Sapieha, Książe Arcybiskup Krakowa”.

¹⁹⁰ Por. dokument 1, przypis 13 niniejszej edycji.

¹⁹¹ Por. dokument 1, przypis 15 niniejszej edycji.

¹⁹² Por. dokument 1, przypis 17 niniejszej edycji.

¹⁹³ Właściwie: Ferens. Por. dokument 1, przypis 19 niniejszej edycji.

¹⁹⁴ Por. dokument 1, przypis 21 niniejszej edycji.

¹⁹⁵ Por. dokument 1, przypis 23 niniejszej edycji.

¹⁹⁶ Por. dokument 1, przypis 25 niniejszej edycji.

¹⁹⁷ Błąd autora; powinno być: Kucab. Por. dokument 1, przypis 27 niniejszej edycji.

¹⁹⁸ Por. dokument 1, przypis 29 niniejszej edycji.

¹⁹⁹ Błąd autora; powinno być: Toporów.

²⁰⁰ Por. dokument 1, przypis 31 niniejszej edycji.

²⁰¹ Por. dokument 1, przypis 33 niniejszej edycji.

²⁰² Błąd autora; powinno być: Tłuste. Dalej konsekwentnie błędnie.

²⁰³ Por. dokument 1, przypis 35 niniejszej edycji.

²⁰⁴ Por. dokument 1, przypis 37 niniejszej edycji.

²⁰⁵ Por. dokument 1, przypis 39 niniejszej edycji.

²⁰⁶ Por. dokument 1, przypis 41 niniejszej edycji.

in Skoromochoy, Szkodziński²⁰⁷ in Tłusty, Wierzbowski²⁰⁸ in Bybła²⁰⁹, Wiszniowski²¹⁰ in Sokołówka Hetmańska, Żygiel²¹¹ in Bieniawa, P[ater] Szafraniec²¹² und P[ater] Borsuk²¹³ – Bernardiner in Fraga, P[ater] Suszczyński²¹⁴ und P[ater] Czosnek²¹⁵ – Karmeliter und Fiałkowski²¹⁶ – Pfarrer in Poczajów.

Nur begint man auch schon in der Diözese Przemyśl römisch-katholische Priester zu morden; so wurde letztens der Pfarrer in Jaworów²¹⁷ ermordet.

Infolge dieser Verhältnisse mussten bereits viele römisch-katholische Priester ihre Parochien verlassen; augenblicklich sind folgende Parochien ohne Seelsorger: Bruckenthal, Tartaków, Świtarczów, Tarnoszyn, Wojsławice, Szczytowce, Winiatyńce, Ponikowa²¹⁸, Hallerczyn, Ruda Brodzka, Suchowola, Buszcze, Firlejów, Szybilin²¹⁹, Mieczyszców, Lipica, Litiatyn, Koropiec, Uście, Zielona²²⁰, Toporów, Wolica, Pieniaki, Kotów, Sokołówka Hetmańska, Horodnica, Postołówka, Bednarów, Żurów, Podmichale, Wyżniany, Pochorylce²²¹, Zadwórze, Powitno, Jazłowiec, Połowce, Jabłonów Kołomyjski, Peczeniżyn, Horożanka, Konkolniki, Markowa, Hnilcze, Skomorochy, Czarnki, Boków, Meducha, Rosochowaciec, Bieniawa, Złotniki, Zawaków, Raştowce²²², Podkamień, Tłuczne²²³, Knihinicze, Fraga, Nowosielce, Majdan Lipowiecki, Zarudeczko, Berezowica Mała, Kul-

²⁰⁷ Por. dokument 1, przypis 43 niniejszej edycji.

²⁰⁸ Por. dokument 1, przypis 44 niniejszej edycji.

²⁰⁹ Błąd autora; powinno być: Bybło.

²¹⁰ Por. dokument 1, przypis 46 niniejszej edycji.

²¹¹ Por. dokument 1, przypis 48 niniejszej edycji.

²¹² Por. dokument 1, przypis 50 niniejszej edycji.

²¹³ Por. dokument 1, przypis 51 niniejszej edycji.

²¹⁴ Por. dokument 2, przypis 146 niniejszej edycji.

²¹⁵ Por. dokument 2, przypis 147 niniejszej edycji.

²¹⁶ Por. dokument 2, przypis 148 niniejszej edycji.

²¹⁷ Jaworów – miasto powiatowe w woj. Lwów.

²¹⁸ Błąd autora; powinno być: Ponikwa.

²¹⁹ Błąd autora; powinno być: Szybalin.

²²⁰ Nazwy dwóch ostatnich miejscowości w rzeczywistości stanowiły jedną wieś: Uście Zielone.

²²¹ Błąd autora; powinno być: Pohorylce.

²²² Błąd autora; powinno być: Raştowce.

²²³ Błąd autora; powinno być: Tuczne.

wińce, Mogilnica, Hleszczowa²²⁴, Semenów, Płaucza, Zarudzie, Kruhów²²⁵, Kłodno, Ryczki, Przedzrymiki Małe²²⁶ etc. etc.

Nicht weniger ist die römisch-katholische Zivilbevölkerung der Erzdiözese Lemberg furchtbarsten Grausamkeiten ausgesetzt – Grausamkeiten die Ausmasse anzunehmen drohen, wie sie in Wolhynien verübt wurden.

Die Massenmorden in der Erzdiözese Lemberg waren in nachstehenden Orten verübt: in Bereszowica Mała²²⁷, Buszcze, Barysz, Barszczowice, Bursztyn (Ludwikówka), Bruckenthal, Buków²²⁸, Bybła²²⁹, Firlejów, Fraga, Grzymałów, Janów Lwowski, Kruhów, Krystopol²³⁰, Leszniów (Bołdury), Monasterzyska, Markowa, Mosty Wielkie, Opryłowce, Połowce, Ruda Brodzka, Suchowola, Tartaków, Wojsławice und Złotniki. Ich glaube, dass ein Kommentar zu dieser nüchternen Zusammenstellung überflüssig ist.

Die polnische Bevölkerung ist gegen diese Ausschreitungen der gut bewaffneten ukrainischen Banden wehrlos, zumal dort, wo ukrainische Volkszugehörige Polizeidienste versehen.

Angesichts dieser Zustände wende ich mich an E[hr]w[ürden] Excellenz in Namen der Menschlichkeit und Gerechtigkeit mit der Bitte Massnahmen zu treffen, welche die unmenschlichen Massenmorden Einhalt gebieten und zu Wiederherstellung geregelter Verhältnisse in diesen Gebieten beitragen werden. Diese Massnahmen sind desto notwendiger, da nur die Wiederherstellung von Ordnung und Ruhe in den Ostgebieten eine befriedigende Einstellung der Bevölkerung zum bolschewistischen Problem bewirkennkann.

Krakau, den 27. März 1944

Dr Adam Stefan Sapieha²³¹
Fürst Erzbischof zu Krakau

²²⁴ Błąd autora; powinno być: Hleszczawa.

²²⁵ Błąd autora; powinno być: Kruhów.

²²⁶ Błąd autora; powinno być: Przedzrymichy Małe.

²²⁷ Błąd autora; powinno być: Berezowica Mała.

²²⁸ Błąd autora; powinno być: Boków.

²²⁹ Błąd autora; powinno być: Bybło.

²³⁰ Błąd autora; powinno być: Krystynopol.

²³¹ Por. dokument 5, przypis 187 niniejszej edycji.

JÓZEF WOLCZAŃSKI

L'Intervention de l'archevêque Bolesław Twardowski chez l'archevêque Adam Stefan Sapieha en 1944 pour protéger les Polonais contre les invasions des nationalistes ukrainiens

Résumé

La systématisation de l'extermination de la population polonaise dans la région Est de la Petite Pologne, par les nationalistes ukrainiens à l'époque de la Deuxième Guerre mondiale, obligea le métropolitain de Lvov de culte latin, Bolesław Twardowski, à demander de l'aide à différentes autorités. Une intervention sans succès, entreprise dans les années 1943-1944, auprès du supérieur de l'Eglise greco-catholique à Lvov, l'archevêque Andrzej Szeptycki, ainsi qu'une pétition sans effet adressée, en février 1944, au gouverneur du District de Galicie Otto Gustave Wächter, le firent se tourner vers le nestor de l'Episcopat polonais – le métropolitain de Cracovie, l'archevêque Adam Stefan Sapieha.

Dans l'impossibilité de se rendre personnellement chez lui, il eut recours à la correspondance par lettre. Ainsi, il lui envoya trois lettres, le 8 mars, le 21 mars et le 13 juillet 1944. Elles comprenaient un rapport détaillé concernant la situation dramatique de la population polonaise, du clergé romano-catholique et de la paroisse de l'archidiocèse de Lvov. L'archevêque Twardowski cita les noms des prêtres morts, il indiqua le nombre précis de victimes parmi les fidèles, il présenta les registres des paroisses désertes et des églises abandonnées suite à la terreur ukrainienne.

Les lettres du métropolitain de Lvov ne devaient pas décrire uniquement la situation de la population polonaise pendant la guerre, mais elles devaient aussi servir d'impulsion pour attirer l'attention du reste de la Pologne sur les événements se déroulant à l'Est du territoire polonais. En effet, l'archevêque Sapieha, en se servant des données statistiques obtenues, dressa le 27 mars 1944, une lettre d'intervention au chef du Gouvernement général, dr Hans Frank. Le sort de cette lettre est inconnu, mais dans la mesure où le génocide continua dans cette région jusqu'en 1946, on suppose qu'elle n'eut aucun effet. En tout cas, le métropolitain de Cracovie, essaya d'organiser un réseau d'aide destinée à la population laïque et au clergé, en s'évadant de la région Est de la Petite Pologne vers l'Ouest. Ces gens devaient trouver une aide temporaire dans l'archidiocèse de Cracovie jusqu'au moment où leur situation vitale se stabiliserait.

JÓZEF WOLCZAŃSKI – ks., dr hab., prof. PAT, ur. 1959 r., kierownik Katedry Historii Kościoła XIX i XX wieku w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. Zainteresowania naukowe: dzieje Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej XIX/XX w., historia kultury chrześcijańskiej na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej, relacje narodowe i obrządkowe tamże do 1946 r., biografistyka, edytorstwo źródeł.

KRZYSZTOF SYCHOWICZ

WŁADZE KOMUNISTYCZNE WOBEC UROCZYŚĆCI MILENIJNYCH W ŁOMŻY I DROHICZYNIE (1966 R.)

Wiemy już dzisiaj, że zorganizowane przez Kościół katolicki obchody Milenium Chrztu Polski były jednym z najważniejszych wydarzeń w historii PRL-u. Zdecydował o tym m.in. ich masowy charakter, jak też paradoksalnie reakcja samych władz komunistycznych na te uroczystości. Tak jak w całym kraju również w woj. białostockim przygotowania poszczególnych kurii nadzorowane były przez Służbę Bezpieczeństwa, której funkcjonariusze poprzez rozbudowaną sieć informatorów gromadzili wiadomości na temat ich działań.

Kulminacją był rok 1966, na którego początku dodatkowo w akcję kontroli uroczystości milenijnych wplotły się działania mające na celu zdyskredytowanie Episkopatu, w związku z orędziem do biskupów niemieckich. Wszystko to potwierdzała wypowiedź Władysława Gomułki z 14 stycznia 1966 r. na sesji Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu, gdzie stwierdził m.in. „Biskupi nie chcą przemawiać językiem marksistowskim, ale przemawiają politycznym językiem reakcji. Jeżeli kardynał Wyszyński, czy arcybiskup Kominek i inni biskupi chcą wypowiadać poglądy na różne problemy polityczne – nie zabraniamy, ale niech to będzie zgodne z polityką jaką rząd Polski Ludowej prowadzi, niech Kościół nie przeciwstawia się państwu. Niech nie uważa, że sprawuje rząd dusz w narodzie. Czasy te przeszły w bezpowrotną przeszłość i nigdy już nie wrócą”¹. Można tę wypowiedź uznać za podsumowanie dotychczasowych działań władz komunistycznych, jak też zapowiedź tego co miało mieć miejsce w przyszłości.

¹ Archiwum Państwowe w Białymstoku, KW PZPR w Białymstoku, 33/XIV/56, Informacja sekretariatu KW PZPR w Białymstoku dotycząca przebiegu milenijnych uroczystości kościelnych w Łomży, Drohiczynie i Białymstoku, 1967 r., k. 191. (dalej APB).